

Proměny velké věže hradu Okoře. K problematice výzkumu nemovitých památek

Vladislav RAZÍM

DOI: <https://doi.org/10.56112/zpp.2024.3.01>

ABSTRAKT: *Diskusní a metodický příspěvek se zabývá otázkou kaple s raně gotickými okny v přízemí velké věže hradu Okoře. Na základě autorova průzkumu a rozboru dosavadních názorů vyvrací představu, že zde původně stála oktogonální kaple, jejíchž pět stran bylo teprve následně pojata do věže ze 14. století. Podle autora (s využitím dendrochronologické analýzy) vznikla věž zhruba v letech 1315–1320 jako jednotné stavební dílo, v jehož kapli byla druhotně využita starší, raně gotická okna, dovezená na staveniště z jiné, neznámé lokality. Na závěr autor upozorňuje na některé chronické problémy zkoumání historických staveb.*

KLÍČOVÁ SLOVA: hrad; Okoř; okna; raná gotika; průzkum historických staveb; metodologie

Transformations of the Great Tower of Okoř Castle. On the issue of research of immovable monuments

ABSTRACT: *This discussive and methodological article deals with the question of the chapel bearing early Gothic windows on the ground floor of the large tower of Okoř Castle. Based on the author's research and analysis of existing opinions, it refutes the idea that there was originally an octagonal chapel, the five sides of which were only subsequently incorporated into the 14th century tower. According to the author (using dendrochronological analysis), the tower was built between 1315 and 1320 as a unified construction work, with the chapel windows being put to secondary use as older, early Gothic windows brought to the site from another, unknown location. The author concludes by pointing out some chronic problems in the study of historic buildings.*

KEYWORDS: castle; Okoř; windows; early Gothic; survey of historical buildings; methodology

Úvod

Za stavebníka známého hradu Okoře severozápadně od Prahy (okres Praha-západ) je považován František Rokycanský, člen jedné z nejvýznamnějších měšťanských (patricijských) rodin Starého Města pražského, který je ve spojení s Okoří poprvé zmiňován k roku 1359. Jde zároveň o první spolehlivý doklad existence hradu (Francisco Rokczaner de Okors¹). Z hlediska původu stavebníka se právem uvažuje o výjimečném počínu své doby. Podle dosavadních předpokladů vybudoval František hrad Okoř v rozsahu velké blokové dispozice se dvěma palácovými křídly a velkou hranolovou věží v čele.² Dnes již ikonická troska obdélné věže (asi 15 x 9 m), která bývá klasifikována jako donjon – obytná věž, vévodí siluetě hradní zříceniny z nejvyššího místa skalnatého staveniště.

Předmětem zájmu tohoto příspěvku je spodní podlaží věže, v jehož dochované východní části najdeme pětiúhelný útvar s lomenými kružbovými okny, původně nepochybně sakrální prostor – kapli. Její problematika je pozoruhodná také metodicky, proto ji autor vybral k prezentaci v tomto čísle ZPP, věnovaném jubilantovi, který se celý profesní život

zabývá průzkumy a dokumentací historických staveb (obr. 1).

Dosavadní názory na vývoj dolní části velké věže

O spodním podlaží věže se z pramenů dozvídáme k 70. letům 17. století, kdy byl silně zanedbaný a zpustlý hrad v držení jezuitů. Ti tehdy obnovili a zprovoznili „kapličku“ ve věži.³ Hrad se však dočkal jen dílčích stavebních zásahů a dále chátral, zvláště po odstranění střech o století později. Po roce 1787 přestala být kaple využívána. Západní část věže se pak v důsledku statických poruch zřítíla někdy na přelomu 18. a 19. století. Kapli v přízemí věže, s omítkou a vápenným nátěrem, dvěma lomenými okny a vrstvou sutě, poté zmiňuje František Alexander Heber před polovinou 19. století.⁴ Po Ferdinandu Mikovcovi upozornil August Sedláček na kapli ve východní části přízemí věže, se třemi zaslepenými a dvěma otevřenými okny. Konstatoval, že kapli nově zaklenuli a omítlí jezuité, přičemž otloukli gotické ozdobné prvky.⁵ První snahy o záchranu rozlehlého hradu se vztahují k 20. letům 20. století. V roce 1920 Klub českých turistů vybudoval přístupovou cestu a zpevňoval koruny zdí. V majetku státu byl hrad od roku

1921. Roku 1967 přešel do správy Středočeského muzea v Roztokách, zřizovaného Středočeským krajem. Zrušením krajů v roce 1990 byl delimitován pod Hlavní město Prahu, v roce 1994 vydán do majetku obce Okoř.

■ Poznámky

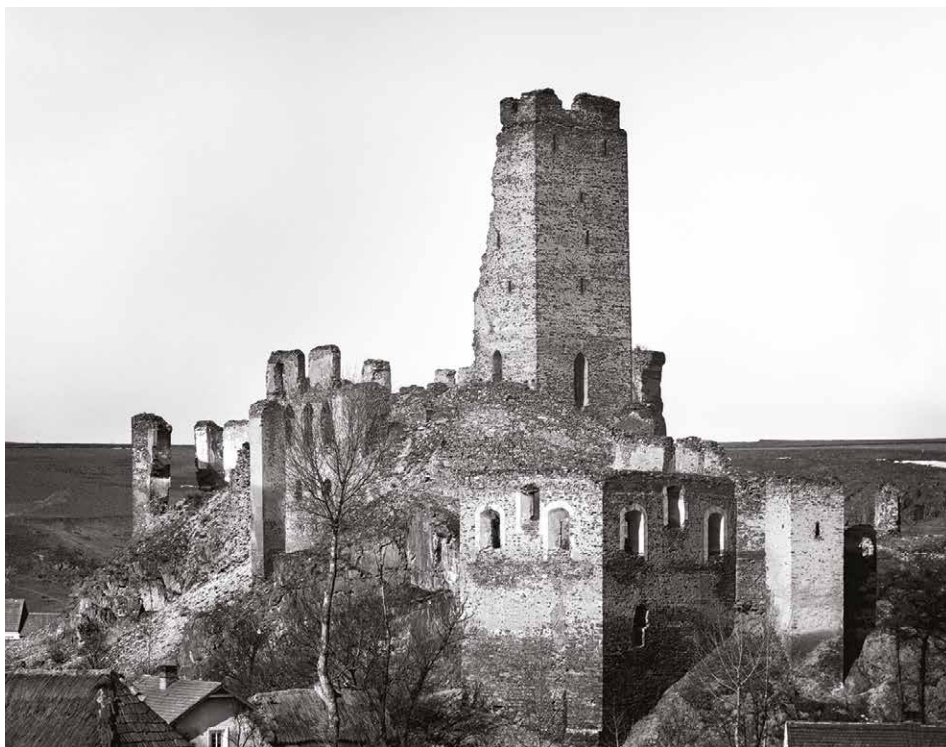
1 Bedřich Mendel – Milena Linhartová (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* VII/1, Praha 1954, č. 142, s. 97.

2 K hradu Okoří souhrnně naposled, s odkazy na další literaturu, Tomáš Durdík, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 395–398. Srov. též další citace v poznámkách.

3 Olga Novosadová – Dobroslav Libal – Alena Lišková, *Hrad Okoř. Stavebněhistorický průzkum*, SÚRPMO, Praha 1975, zejm. s. 9–10. Rkp. uložen v archivu NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.

4 František Alexander Heber, *České hrady, zámky a tvrze. Čtvrtý díl – Střední Čechy*, Praha 2012, s. 305. Poprvé vydáno 1844.

5 Ferdinand Mikovec, *Starožitnosti a památky Země české, díl 2.*, Praha 1865, s. 17–30. – August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého VIII. Rakovnícko a Slánsko*, Praha 1891, s. 230–231, 236.

1

Václav Mencl vyslovil začátkem 40. let názor, že dochovaný pětistěn s okny je zbytkem raně gotické stavby nejspíše osmibokého půdorysu, podle tvarosloví asi z 60. let 13. století, která byla částečně integrována do hmoty pozdější věže ze 14. věku.⁶ Také Květa Reichertová v roce 1948 uvedla představu původně raně gotické centrální stavby, stejně jako Marie Hauserová (1972) a Dobroslava Menclová (1976), podle níž byla kaple původně plochostropá a dvě hrotitá okna na východě a jihu byla „znovu“ otevřena patrně až na konci 16. století. Menclová navíc přidala širší interpretaci stavby. Vzhledem k tomu, že za součást uvažované oktogonální kaple pokládala také další dvě pětiboká podlaží nad sakrálním prostorem, navrhla spojitost stavby s okruhem staveb bavorských a podunajských, jako konkrétní inspiraci pak „nejspíše osmibokou hřbitovní kaplí sv. Michala u špitálu sv. Kateřiny v Řezně“. Za stavitele označila benediktinky od sv. Jiří na Pražském hradě.⁷ Nutno však dodat, že autorčinu jistotu v otázce stavebníka nelze sdílet, neboť „villa Okoř“ se v majetku kláštera zmiňuje jen k roku 1220, a to ještě v podezřelých listinách.⁸ Podobně nejisté je ztotožnění Okoře se zmínkou o pražském měšťanu Janovi „de Okirs“ v listině z roku 1282 (obr. 2, 3, 4, 5).⁹

Dosud nejpodrobnější rozbor přízemí věže přináší brzy po Menclově Dobroslav Líbal v nepublikovaném stavebněhistorickém průzkumu hradu (dále jen SHP) z roku 1975.¹⁰ Průzkum proběhl v době, kdy byla ještě z větší části vyplněna sutí dolní část přízemí pod úrovní lomených oken

a kdy byly v podstatně větší míře oproti dnešku dochovány omítky a jejich nátěry na oknech a mezilehlých partiích zdíva (obr. 2, 3, 4, 6).

Výsledky SHP lze shrnout v několika bodech:

- Všechny pět dochovaných oken mělo shodnou profilaci tesaných ostění, která byla z vnější i vnitřní strany symetricky tvořena zkosením, výžlabkem, oblounem a šikmým páskem. Obloun s páskem tvořily kružbu. V nejužším místě okna pak probíhala svislá drážka pro zasklení, která byla součástí kružby, dělící se do tří částí – dvou postranních s tzv. jeptiškou a vrcholového trojlistu, v jednom dochovaném případě čtyřlistu. Na straně interiéru byla ostění lemována širší lomenou arkádou s okosením na hraně. Na fasádě taková arkáda nejspíše nebyla (obr. 19).
- V koutě tvořeném arkádou a vlastním ostěním okna konstatuje průzkum existenci plastického článku, jehož přesnější profilaci však nebylo možno ověřit.
- Vzájemně sousedící arkády oken svíraly tupý úhel, v němž průzkum předpokládá klenební konzolu nebo příporu; jednoznačné stopy se však nedochovaly. Menclová předpokládala, že kaple byla plochostropá. Parapetní části oken zanikly.
- Tři z oken byla v rovině původního zasklení při stavbě obdélné věže zvenku zazděna, pouze jižní a východní okno bylo ponecháno otevřené a navazovalo na lomené okno, které bylo od počátku součástí zdíva dodatečné věže. Menclová předpokládala, že tato

Obr. 1. Okoř, hrad. Celkový pohled od jihovýchodu. Uprostřed v popředí tzv. refektář, nad ním troska velké věže s lomenými okny ve východní a jižní zdi přízemí. Věž vrcholí dodatečným odsazeným patrem, které obíhal dřevěný ochoz. Fotoarchiv NPÚ, GmŘ. Foto: autor neznámý, 1894.

Obr. 2. Pohled do interiéru dochované části velké věže od západu. Dole přízemí s lomenými okny kaple (pod nimi ještě vrstva sutě) a zbytky omítek, nad ním dvě patra se shodným pětibokým závěrem, výše dvě patra s pravoúhlým interiérem. Po stranách řezu jižní (vpravo) a severní obvodovou zdi věže, které jsou evidentně v celé tloušťce dílem jedné stavební fáze. Fotoarchiv NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze. Foto: Vladimír Tintěra, 1975.

Obr. 3. Podobný pohled do interiéru věže se stopami okenních otvorů na řezech obvodových zdí, zaniklých při sanaci kolem roku 1980. Fotoarchiv NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze. Foto: Vladimír Tintěra, 1975.

Obr. 4. Pohled vzhůru v interiéru velké věže. Nad záklenky oken kaple v přízemí dvě patra pětibokého závěru, výše zbytky pater pravoúhlých. Po stranách řezu jižní a severní zdi bez stop složitějšího vývoje. Středočeské muzeum v Rostokách u Prahy. Foto: František Brázda, 1972.

Obr. 5. Detail podobného pohledu. Strop 1. patra byl uložen na konzolách z lomových kamenů. Dobře jsou vidět dřevěné překlady okének druhého patra (dendro 1311/1312), vpravo dole záklenek ostění jižního okna kaple. Foto: Vladislav Razím, 2002.

dvě okna byla znovu otevřena až v baroku, polygon gotické kaple ve věži by tak nebyl osvětlený!

- Závažné jsou informace průzkumu, které mají dokládat, že pětiboký sakrální prostor s lomenými okny byl původně osmiboký. Jde o údajné stopy dalších arkád v sousedství jižního a severního okna, patřících severozápadnímu a jihozápadnímu oknu centrální kaple. Z formulací (např. „jakoby otisky pravděpodobné další liché arkády“) je však zřejmé, že autorova interpretace těchto náleзовých situací vycházela zejména z apriorního přesvědčení o původně osmistěnném

■ Poznámky

6 Václav Mencl, Nálezy na hradě Okoři, *Umění* XIV, 1942–1943, s. 293.

7 Květa Reichertová, *Hrad Okoř*, Praha 1948. – Marie Hauserová, *Hrad Okoř*, Rostoky u Prahy 1972. – Dobroslava Menclová, *České hrady I*, Praha 1976, s. 410–416.

8 Gustav Friedrich (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae II. Přemysl Otakar I. jako český král (1198–1230)*, Pragae 1912, č. 378, s. 421.

9 Josef Emler (ed.), *Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310)*, Pragae 1882, č. 1288, s. 555.

10 Novosadová – Líbal – Lišková (pozn. 3), s. 121–129.

2

4

3

5

půdorysu raně gotické kaple¹¹. Později Dobroslav Líbal uvedl, že kaple byla původně „pravděpodobně“ osmiboká (obr. 6).¹²

Podrobněji se pak kapli věnuje již jen František Záruba v knize o hradních kaplích doby přemyslovské z roku 2014.¹³ V té době však již byla hotova komplexní sanace věže (kolem 1980), jež zakryla a setřela řadu nálezových situací, zároveň byl vytěžen zásyp sutě a obnažena a následně sanována partie interiéru pod okny. Část dalších detailních situací pak zastřelo restaurování oken kaple v letech 2004–2005¹⁴ (srov. datace snímků):

- V celkové interpretaci se Záruba ztotožňuje s tezí Tomáše Durdíka o věžové kapli (či kaplové věži) hradu, vystavěného podle výsledků archeologického výzkumu ve druhé polovině 13. století. Raně gotická třípodlažní věž pak byla podle této teze pojata do dochované, o několik pater vyšší hranolové věže.¹⁵ Kaple dále sloužila svému účelu, jen se uvnitř nové věže zvětšil její interiéru o západní díl, zatímco uvažovaný oktagon se redukoval na pětiboký závěr – presbytář (obr. 21).
- Nejasná je existence podokenní římsy, líc zdíva pod okny je novodobě upraven. Autor si opět všimá arkád před vnitřní stranou

■ Poznámky

11 Ibidem, s. 124–126.

12 Dobroslav Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 288.

13 František Záruba, *Hradní kaple. I. Doba přemyslovská*, Praha 2014, s. 214–215, 224–228, 233.

14 Jiří Fiala – Marcel Hron, *Restaurátorský záměr. Hrad Okoř. Kamenná ostění oken hradní kaple*, Rokycany 2004, rkp. uložen v NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze. – lidem, *Restaurátorská zpráva. Hrad Okoř. Kamenná ostění oken hradní kaple*, Rokycany 2005, rkp. uložen v NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.

15 Durdík (pozn. 2), s. 396: „Hrad 14. století měl výstavné jádro s velkou obytnou věží v čele, která pohltila

Obr. 6. Okna kaple, celkový pohled od západu. Na snímku chybí jen jižní okno (vpravo), ve značném rozsahu se ještě dochovaly novodobé omítky. Fotoarchiv NPÚ, GnŘ. Foto: Vladimír Fyman, 1956.

6

okenních ostění, které zřejmě měly sloužit k osazení klenby, ve skutečnosti buď nerealizované, nebo zaniklé beze stopy.

- Autor upozorňuje, že podle symetrické profilace ostění byla obvodová zeď původní kaple jen asi 1 m široká.
- Důležitý je postřeh, že „kamenné dílce jednotlivých oken na sebe v podstatě nenavazují a kouty kaple jsou tvořeny dosti neorganicky“. To by mohlo podle autora nejspíše nasvědčovat tomu, že okna byla přivezena na stavbu již hotová, jejich tvůrce – snad v Praze – však neměl hlubší kontakt se staveništěm.
- Dále autor konstatuje, že na jižní i severní straně interiéru kaple „je patrně odlámané zdivo původně přecházející do západní části oktogonu“.
- Autor také uvádí, že svislá „spára mezi mladším a starším zdivem je dobře patrná v úrovni prvního a druhého patra na starých fotografiích z doby před opravou zdiva v 80. letech minulého století, kdy tato situace zanikla“. V druhém patře jsou okénka s šikmými špaletami a dubovými překlady. Autor využil dendrochronologické datum ze zveřejněné databáze, podle níž byl strom, z kterého vyrobili překlady „jednoho okna“, poražen roku 1311/1312.
- Kromě analytického půdorysu přízemí velké věže s kaplí přináší Záruba také pokus o rekonstrukci poněkud zploštělého půdorysu předešlé oktogonální kaple. Půdorys je však zatížen podstatnou chybou – uvažovaný oktagon (dnes pětistěn) je ve velké věži natočen opačným směrem (srov. též níže; obr. 21).

Uvedená zjištění vedou F. Zárubu k následujícímu závěru: Oktogonální kaplovou věž, k níž neznáme odpovídající analogii „jak v Čechách, tak i v přílehlé části střední Evropy“, lze podle uvedeného dendrochronologického zjištění datovat nejspíše do začátku 14. století.¹⁶

Z autorova průzkumu

Autor tohoto příspěvku měl příležitost k průzkumu oken kaple v letech 2001–2003, tedy po uvedené celkové sanaci věže na přelomu 70. a 80. let 20. století a před jejich restaurováním v letech 2004–2005.¹⁷ Při sanaci došlo k jen dílčímu zajištění zdiva bývalé kaple v přízemí. V návaznosti na výše představené průzkumy pozůstatků kaple postačí zdůraznit zejména

několik dalších zjištění či upřesnění autorova průzkumu, aktualizovaného v roce 2024, kdy jsou opět již – dvě desetiletí po restaurování – „čitelnější“ některé detaily:

- Nejistá zůstává existence klenby v pětistěnu kaple, stejně jako detailu v koutě tvořeném arkádou a vlastním okenním ostěním. Záměr zaklenout prostor je však pravděpodobný a patrně mu nasvědčuje také existence oknům předložených arkád a nízkého 1. patra bez osvětlovacích otvorů. Arkády mírně předstupovaly před líc zdiva z lomového kamene.
- Jednotlivé dílce okenních ostění a ostění jejich nik (arkády), tesané z opuky, jsou z velké části sesazeny nedbale a za pomoci krátkých vyrovnávacích kusů, místy se také jeví nedokonalá návaznost jejich křivek. Lokálně byla část ostění již od počátku nahrazena lomovým kamenem. Některé dílce ostění jsou nápadně tenké, s velmi nepravidelnou rubovou stranou. Vedle opuky se objevuje i železitý pískovec (obr. 11, 12).
- Arkády nebyly konstrukčně provázány se samotnými ostěními oken – na ostění oken navazoval líc z lomového zdiva, zabíhající za arkády. To zjevně bylo příčinou statických problémů arkád a jistě to také přispělo k částečnému či úplnému zániku některých z nich, zejména postupně zcela zanikla severní arkáda (obr. 8, 9b). Teoreticky bychom mohli uvažovat o tom, že arkády nejsou raně gotické, ale byly vytesány až při stavbě velké věže.
- Zejména na východním okně lze pozorovat asymetrické umístění arkády ve vztahu ke svislé ose okenního otvoru (obr. 11).

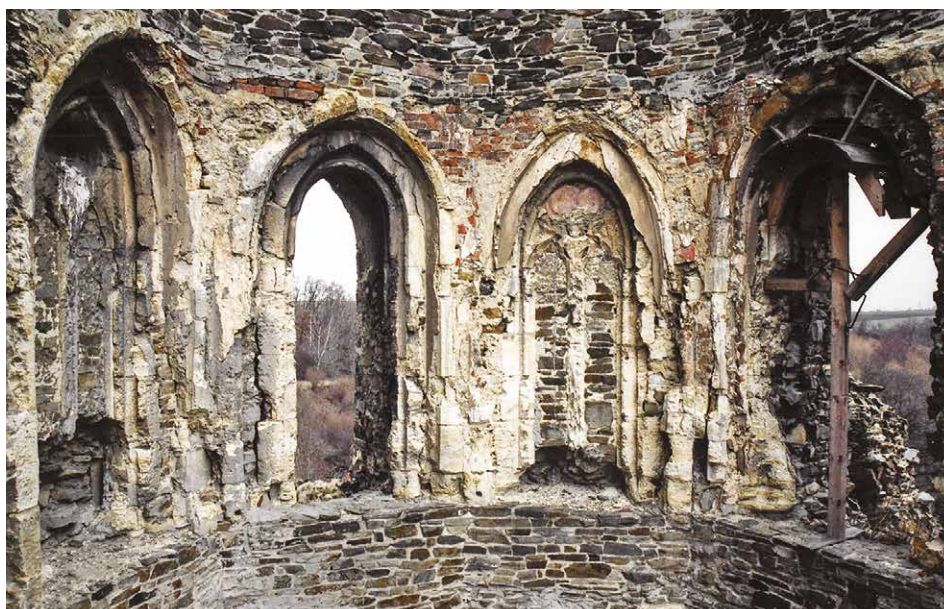
- Specifický problém představují dvě z pěti oken – východní a jižní. Okna nebyla na rozdíl od ostatních zazděna při stavbě velké věže, ale zůstala otevřená pro osvětlení prostoru. Kružby z nich byly zřejmě vysekány až při barokní úpravě, a to i s částmi ostění. Míra odsekání ostění přitom nebyla stejná; v jižním okně odsekali část profilace s drážkou pro zasklení a dvojicí oblounů kružby, v okně východním jen vrcholovou část profilace s drážkou. Odstraněním kružby a odsekáním části profilace došlo k oslabení soudržnosti stojek ostění s okolním zdivem, a patrně proto byla jedna ze stojek jižního okna nahrazena lomovým zdivem. Druhá později zcela vypadla, zatímco ve východním okně se tak stalo jen lokálně – část oblounu je zde doplněna cihelnými tvarovkami (obr. 13–16).
- Výše uvedená zjištění nasvědčují tomu, že se již při osazování oken počítalo s pokrytím tesaných dílců ostění různě mocnou

■ Poznámky

starší věžovou kaplí, z níž zachovala a použila východní polovinu, kterou obestavěla.“

16 Záruba (pozn. 13), s. 228.

17 Autor představil výsledky průzkumu v nepublikovaném referátu na konferenci Dějiny staveb v Nečtiněch 11. 4. 2003. Na terénním průzkumu se podíleli Jan Veselý, Zvonimír Dragoun a Jan Klempíř, kterým tímto děkuji. Průzkum se zaměřil především na stavební vývoj přízemí věže, proto se zde nezabýváme všemi podrobnostmi podoby a proměn samotných raně gotických oken, jejichž výklad je také nejistý.

7

9a

8

9b

vrstvou malty, která zakryje defekty a podstatnou měrou domodeluje žádoucí tvary. Tato malta se také ve velkých reliktech dochovala (dosud se předpokládaly maltové vyrovnávky především barokního původu). Jak na této doplňující hmotě malty, tak přímo na povrchu tesaného kamene a vyzdívkách z lomového kamene, zejména na zazdínce horní části kružby jihovýchodního okna, se dochovaly četné středověké fragmenty červenofialového nátěru. Některé maltové doplňky vznikly na mechanicky poškozených částech ostění zřejmě až v době trvání stavby. Podle všeho byla ostění oken nejen dovezena z jiné lokality, ale na Okeři došlo k jejich druhotnému využití (obr. 7–19).

Diskuse

Dochované torzo věže vyvolává především otázku, zda je únosná představa dosavadního bádání, že v daném místě původně stála starší osmiboká věž s kaplí v přízemí, částečně integrovaná do obytné věže ze 14. století. Podle našeho názoru je na danou otázku záporná odpověď.

- Velmi diskutabilní je již samotná situace centrální stavby na temeni skaliska, které mělo strmé svahy na všech stranách, podle archeologického výzkumu včetně západní.¹⁸

■ Poznámky

¹⁸ Tomáš Durdík, *Investorská zpráva o výzkumu hradu Okeře v roce 1994. Zpráva o archeologické akci,*

Obr. 7. Okna kaple, celkový pohled od západu, chybí severní okno (srov. obr. 6). Foto: Vladislav Razím, 2002.

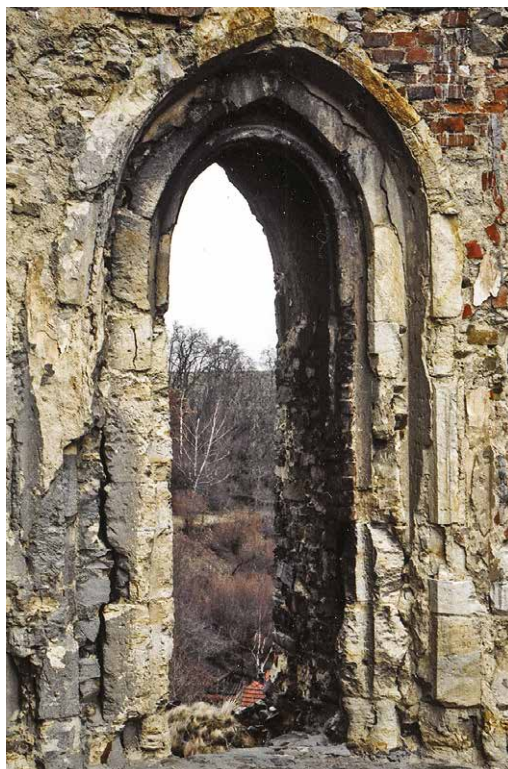
Obr. 8. Dvě okna na severní straně kaple. Severovýchodní okno (vpravo) si uchovalo kružbu kromě dolní části. Severní okno ztratilo kružbu (kromě části čtyřlístu v záklenku) i celou předsazenou arkádu. Vlevo navazující úsek lince severní zdi, patrně se stopami triumfálního oblouku (stav po stavebním zajištění). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 9a. Úsek zdi západně od severního okna kaple, patrně se stopami triumfálního oblouku (stav před stavebním zajištěním, srov. obr. 8). Středočeské muzeum v Rostokách u Prahy. Foto: František Brázda, 1972.

Obr. 9b. Severní okno kaple v návaznosti na předešlý snímek směrem doprava (stav před stavebním zajištěním). Středočeské muzeum v Rostokách u Prahy. Foto: František Brázda, 1972.

10

11

12

Zatím se nikdo nepozastavil nad otázkou přístupu do uvažovaných minimálně dvou pater, když na obvodu tohoto stavebního útvaru není prokázána žádná stavba, která by přístup mohla zprostředkovávat.

- Nebyla nalezena odpovídající analogie uvažované kaplové věže. Nepodložená je Menclovou navržená souvislost s řezenským kostelem sv. Michaela, který je navíc ve skutečnosti šestiboký.¹⁹ Podobě je tomu s obecnou informací o věžových kaplích „německých“.²⁰
- Tloušťka ostění oken uvažovaného oktagonu činí pouze kolem 60 cm. Jen opatrně bychom k ní mohli přičíst asi 25 cm široké arkády na vnitřní straně oken, neboť částečně předstupovaly před líc zdiva a také svou konstrukcí a neprovázáním s ostěními oken neodpovídají nosné funkci. Uvedené hodnoty jsou velmi malé pro věžovou stavbu, navíc založenou v členitém skalnatém terénu. Stavba by se také jistě neobešla bez nárožních opěrných pilířů, o jejichž existenci však nemáme žádné doklady. Kromě malých tloušťek obvodové zdi s okny je třeba zohlednit také její malou soudržnost, vyplývající ze stavebně-technických vlastností zdiva (obr. 20).
- Předpoklad obezdění pěti stran několikapodlažního oktagonu zdíkem věže ze 14. století je velice sporný. Obezdvíka by v dolní úrovni dosahovala mocnosti jen cca 80–120 cm (větší na severu než jihu),

v případě existence soklu na vnější straně uvažovaného polygonu by však byla ještě o něco menší. Směrem vzhůru by se značně zužovala, neboť věž je mírně kónická. Nároží jsou svázána jen lomovým kamenem, bez tesaných kvádrů. Takováto „obezdvíka“ by se časem nutně oddělovala svislými spárami od staršího zdiva, zvláště po zřícení západní části věže již před dvěma sty lety. Opěráky uvnitř obezdvíky by tendenci k oddělování a její nesoudržnosti patrně ještě umocňovaly. Stopy tohoto procesu však nebyly zaznamenány. Záruha sice uvádí, že na fotografiích z doby před sanací věže kolem roku 1980 byly patrné v úrovni 1. a 2. patra spáry oddělující starší a mladší zdivo, žádným snímkem to však nedokládá.²¹ Podle našeho názoru naopak na snímcích z této doby žádné takové spáry nenacházíme.

■ Poznámky

Dokument C-TX-199407172, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 1994, dostupné z: <https://digi-archiv.aiscr.cz/id/C-TX-199407172>. Výsledky tohoto výzkumu nebyly publikovány, za informace děkuji Vojtěchu Kašparovi a Filipu Lavalovi.

19 Např. Herbert Schindler, *Kunstführer Regensburg. Kunstdenkmäler, Kirchen, Profanbauten aus zwei Jahrtausenden*, Regensburg 2001, s. 143–146.

20 Durdík (pozn. 2), s. 398.

21 Záruha (pozn. 13), s. 227.

Obr. 10. Východní okno kaple. Pohled zvenku (v hloubi špalety raně gotické ostění). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 11. Východní okno kaple. Pohled zevnitř (stav před restaurováním). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 12. Jihovýchodní okno kaple se zbytky plošné výmalby v záklenku kružby (stav před restaurováním). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 13. Jižní okno kaple (stav před restaurováním) a na ně navazující úsek jižní zdi (stav po stavebním zajištění). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 14. Jižní okno kaple a na ně navazující úsek jižní zdi (stav před stavebním zajištěním, srov. obr. 13), patrně se stopami triumfálního oblouku. Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy. Foto: František Brázda, 1972.

Obr. 15. Jihovýchodní okno kaple (srov. obr. 12), detail ostění v přechodu do záklenku, patrně se zbytky drobné hlavičky. Foto: Vladislav Razím, 2024.

Obr. 16. Jižní okno kaple, západní část, pohled z věže. Vlevo v pozadí špaleta vnější části okna, vpravo od ní jizva po zaniklé stojce ostění raně gotického okna (nahore záklenek ostění s odsekanou kružbou). Uprostřed v popředí fragment představené arkády a patrně také na ni navazujícího triumfálního oblouku (srov. obr. 13 a 14). Foto: Vladislav Razím, 2024.

Obr. 17. Jižní okno kaple, pohled zevnitř okna na východní stojku, vyzděnou dodatečně z lomového kamene, nad ní zbytek původního tesaného záklenku. Vpravo špaleta vnější části okna z lomového kamene, v pozadí vlevo východní okno kaple (stav před restaurováním). Foto: Vladislav Razím, 2002.

Obr. 18. Jihovýchodní okno kaple, detail stojky ostění se stopami zdrsnění povrchu pro nanesení omítky. Foto: Vladislav Razím, 2002.

13

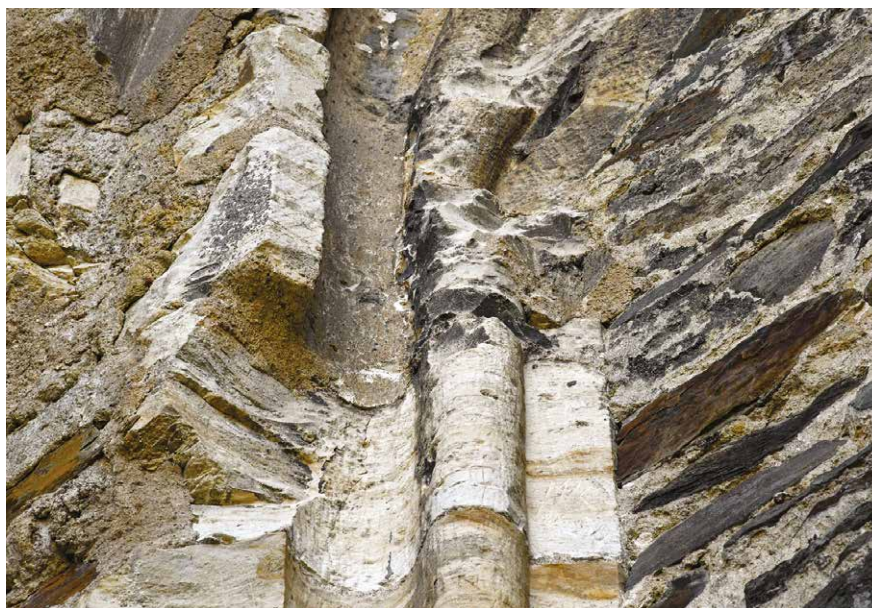
16

14

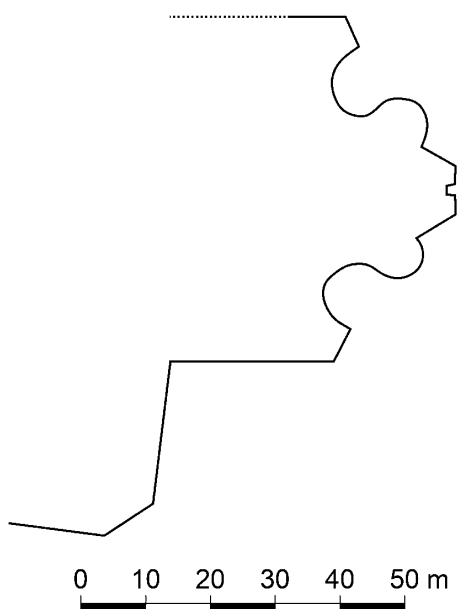
17

15

18

19

Obr. 19. Půdorys ostění raně gotických oken (zaměření východního okna). Vyhotovil: Jan Klempíř, 2002.

- Záruba také uvažuje, že vzhledem ke zmíněné dendrochronologické dataci 1311/1312 mohla dvě patra uvažovaného oktogonu vzniknout později než přízemí s raně gotickou kaplí, žádné stavební stopy, které by tuto možnost podporovaly, však nenalezl. V této věci nelze pomíjet především následující skutečnosti. Tři okénka v 2. patře, které má pětiboký závěr stejně jako 1. patro a kaple v přízemí, jsou rozmístěna tak, že jedno najdeme mírně mimo osu čelní stěny a ostatní dvě přímo v tupouhlých rozích mezi zkosnými a bočními stěnami. Samo umístění druhého a třetího okénka je velmi nepravděpodobné za předpokladu, že by okénka také navenek patřila osmistěnné stavbě. Především však všechna tři okénka patří v celém svém rozsahu jedné stavební fázi; nevykazují žádný vnitřní předěl, žádnou anomálii, která by napovídala jejich vývoji ve dvou fázích.²² Okénka jsou také utvářena shodně s původními okénky 3. a 4. patra, jež mají tenčí zdvo a pravoúhlý půdorys (obr. 5).
- Lze tak konstatovat, že pětistěn uvnitř věže není starší než dochovaná věž pravoúhlá. Uvedené dendrochronologické datování 1311/1312, zjištěné jednoznačně u dvou ze tří okének,²³ můžeme vztáhnout na celou stavbu obdélné věže, včetně přízemí s kaplí, ale vyjma horního, na vnějším obvodu odsazeného podlaží.
- S tímto závěrem korespondují i další zjištění. Ze zaměření pětibokého interiéru východní

části věže je zřejmá jeho nepravidelnost, přecházející z přízemí také na dvě patra. Deformace se na první pohled projevuje zejména tím, že čelní strana s východním oknem je ztlačena pootočená směrem k jihu. Nepravidelnost lze vysvětlit rozdíly v šířce oken kaple, jen částečně kompenzovanými asymetrickým umístěním arkád na jejich vnitřní straně. Nejednotnost rozměrů podporuje tezi, že okna nebyla vyrobena bezprostředně na místě, ale na jiné lokalitě. Dalším vysvětlením nepravidelnosti by mohla být snaha stavitele natočit východní okno kaple poněkud k jihu, snad z obranných důvodů, jak by mohl napovídat průběh segmentu hradby před východním průčelím věže (srov. níže; obr. 20).

Nepravidelný půdorys kaple lze vysvětlit spíše v rámci celé obdélné věže než samostatně vybudované centrály s velmi tenkými, staticky problematickými obvodovými zdmi.

- Důležitá je otázka údajných stop návaznosti severozápadní a jihozápadní zdi oktogonální kaple na zeď severní a jižní, jejichž existenci obhájí někteří z autorů. Již jsme naznačili, že tyto stopy nejsou průkazné, že v úvahu připadá jiný původ porušení líců zdí v těchto místech, jak lze vyčíst z dochovaných situací a především z fotografických snímků z doby před rekonstrukcí věže kolem roku 1980. Při výkladu připadají v úvahu zejména stopy po prvku (oblouku), který by odděloval pětiboké kněžiště kaple od lodi. Jeho existence je pravděpodobná (obr. 9a–b, 13, 14).
- Podle nedostatků v sesazení jednotlivých prvků ostění oken Záruba soudí, že okna byla pro okořskou věž vyrobena na jiném místě tvůrcem, který neměl bližší kontakt se staveništem. Jak jsme již uvedli, je autor zastáncem teze o existenci osmiboké kaplové věže, jejíž přízemní okna stylově odpovídají přibližně třetí čtvrtině, event. poslední třetině 13. století,²⁴ zároveň se však odvolává na dendrochronologickou dataci 1311/1312. Z toho odvozuje vznik věže i s okny kaple kolem roku 1300, zjevně proto, aby se příliš nevzdálil od nejpravděpodobnější datace raně gotických oken a zároveň bylo možno zhruba vyhovět datování okének v 2. patře. Uvedené vlastnosti oken však spíše nasvědčují tomu, že okna byla osazena s větším časovým odstupem od svého vzniku a že pocházejí z jiné, možná tehdy již zbořené stavby, tedy že nebyla primárně vyrobena pro dané staveniště na Okoři. Nic by pak nebránilo mnohem pravděpodobnějšímu datování oken do doby kolem 1270. Druhotné využití by lépe vysvětlovalo řemeslné a technické

nedostatky, stejně jako deformaci půdorysu pětibokého okna. Okna osazená ve stěnách interiéru velké obdélné věže by neměla zásadní statickou funkci, čímž lze odstranit konflikt s jejich rozporuplným provedením, hlavně nekvalitním sesazením a nízkou soudržností tesaných prvků.

- V dané souvislosti je třeba vyrovnat se také s vypovídací hodnotou archeologického výzkumu, podle kterého hrad vznikl již ve druhé polovině 13. století a jeho dominantní stavbou měla být věžová kaple, opevněná hradbou, která kapli obíhala.²⁵ Průběh této hradby, částečně dochované východně a archeologicky identifikované jižně od věže, by mohl nasvědčovat představě o existenci raně gotické polygonální věže s kaplí, problém však spočívá v tom, že uvedené archeologické datování hradby nebylo dosud nijak doloženo, a tak nelze vyloučit mladší původ, včetně vzniku současně s obytnou věží. Také údaj, že hradba věž „obíhala“, není průkazný.²⁶ Archeologické sondy byly položeny jak zvenku jižní zdi věže, tak v interiéru stavby, nálezkové zprávy však neposkytují žádné informace o základových poměrech a výškových úrovních základové spáry, které by pro vývoj věže mohly být důležité. Historický terén na vnější straně věže byl údajně zničen při sanaci kolem roku 1980 (obr. 20, 22).²⁷

Shrnutí

Dosavadní bádání nepřineslo důkazy existence raně gotické kaple, jejichž zbylých pět stran by bylo následně obestavěno obdélnou obytnou věží. Nepravděpodobná je již samotná dosavadní představa kaplové věže s kružbovými okny na obvodě v úrovni přízemí, vztyčené na nejcennějším, ale zároveň obtížně přístupném

■ Poznámky

22 Tato skutečnost vyplývá ze zaměření věže a byla ověřena při odebírání vzorků pro dendrochronologickou analýzu roku 2003.

23 Josef Kyncl, *Znalecký posudek č. 297-37/03 na dendrochronologické datování překladových trámů věže hradu Okoře, okr. Praha-západ, kraj Středočeský*, Brno 2003, rkp. uložen v archivu NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.

24 K datování oken v souvislostech srov. Dalibor Prix, *Kružbová okna presbytáře městského kostela v Uničově. O cestě jednoho motivu napříč 13. stoletím z Francie na Moravu*, Opava 2014, s. 105–106.

25 Durdik (pozn. 2), s. 396.

26 Průběh a míra dochování hradby, datované bez důkazů již do 13. století, jsou zřejmé z analytického plánu hradu, srov. ibidem, s. 397, obr. 849.

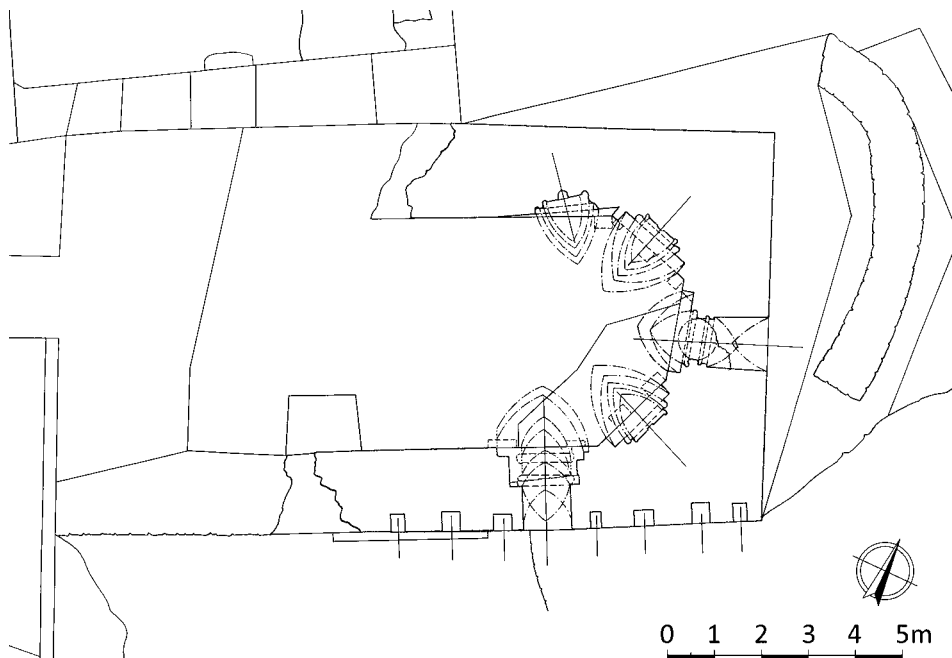
27 Durdik (pozn. 18).

Obr. 20. Geodetické zaměření přízemí velké věže s okny kaple, 1974 (srov. pozn. 34). Severní okno, jehož lemující arkáda zanikla, je v zaměření chybně natočeno, ve skutečnosti je ostění rovnoběžné s vnitřním lícem zdiva. Překreslil a částečně upravil Zvonimír Dragoun, 2005.

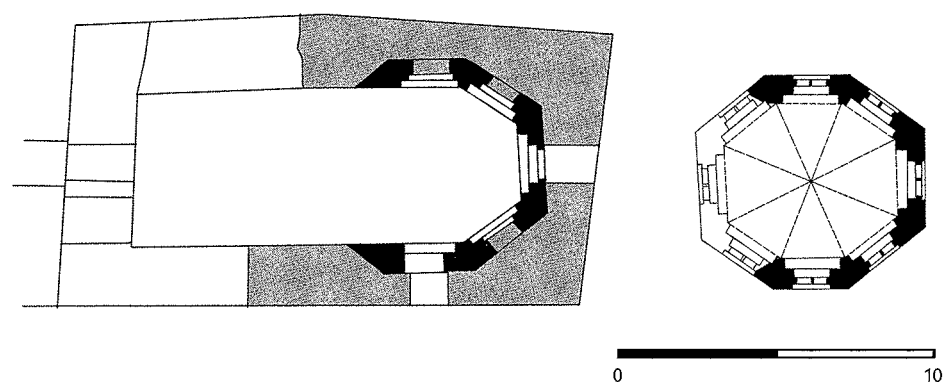
Obr. 21. Problematický pokus o rekonstrukci hypotetické osmiboké kaple (vpravo) a obestavění její ponechané části dodatečnou velkou věží hradu, s nesprávným natočením uvažované části oktagonu. Podle Záruba 2014 (pozn. 13), s. 228.

místě hradního areálu. Odkazy na srovnatelné zahraniční příklady jsou zavádějící, o analogiích nelze ve skutečnosti hovořit.²⁸ V tomto srovnání samozřejmě není důležitý pouze půdorys stavby, ale i ostatní její uvedené vlastnosti a terénní situace. Problematická zůstává možnost vzniku hradu Okoře již ve 13. století, i když některé archeologické nálezy to nevylučují. Předpokládat bychom však v tom případě mohli jistější písemné doklady o hradě v těsné blízkosti Prahy, budovaném stavebníkem z nejvyšších úrovní společenského žebříčku.

Stavební rozbor nasvědčuje tomu, že kaple v přízemí, stejně jako dvě další podlaží stejného půdorysu nad ní, byla vystavěna teprve současně s obdélnou věží, jako její nedílná součást. Žádná předchozí samostatná kaple zde tedy nestála. Stavebník velké věže, podle dendrochronologického průřezu v době kolem roku 1315, určil její přízemí kapli. Toto řešení bylo výhodné, neboť věž stojí na východní straně jádra hradu, přičemž na západě přiléhající palác je založen o dvě podlaží níž. Proto kaple navazovala na úroveň horních, obytných pater paláce. V interiéru měla kaple výraz obvyklého sakrálního prostoru s polygonálním kněžištěm o pěti kružbových oknech a s pravoúhlou lodí, navenek však z obranných důvodů bylo možno otevřít jen dvě okna, a to na východě a jihu. Tři z pěti oken v závěru kaple tvořila jen jakési slepé panelování stěn sakrálního prostoru a pouze dvě sloužila zároveň k osvětlení. Z úprav jejího interiéru se dochovaly pozůstatky polychromních nátěrů omítek. Uvedené půdorysní i pohledové nepravdivosti tesaných prvků, významné uplatnění tvarové modelace pomocí různě silných vrstev malty, již byla také zacelována mechanická poškození kamene, nedbalé sesazování i tvarování některých dílců ostění či hrubé odesávání částí profilů lze vysvětlit tím, že stavitel použil prvky, které nebyly původně určeny do tohoto prostoru. Je otázkou, jak a kde je mohl získat; upozornit lze zejména na rozsáhlou a dynamickou stavební činnost v sousední Praze, v úvahu přichází řada hypotéz. Tesaná kružbová okna měla patrně i po desítkách let od svého vzniku značnou cenu, a to i přes svou výtvarnou „zastaralost“ a nutnost kamenických úprav a maltové modelace.

20

21

Dosud se předpokládalo, že František Rokycanský budoval hrad někdy kolem poloviny 14. století. Dendrochronologický průřez, podle něhož dubové překlady okének patra nad kaplí byly vytesány ze stromů pokácených již na přelomu let 1311/1312, však poukazuje k době o několik desetiletí dřívější, tedy bližší vzniku oken v kapli. Kdo byl tedy stavebníkem hradu Okoře, ponecháme-li stranou nejisté 13. století? Snad Františkův děd Menhart, jehož rodina byla v Praze přítomna již k roku 1281 a jenž patřil k předním zdejšími penězníkům a věřitelům krále Jana Lucemburského. Ve stavbě hradu mohli pokračovat jeho tři synové, nebo jen některý z nich, kteří nabyli deskových pozemků, s nimiž podnikali i daleko od pražských bran, a kteří patřili k nejbohatším a politicky nejvlivnějším mužům v hlavním městě.²⁹ Teprve František však zjevně začal Okoř trvale obývat, snad jej v rozhodující míře také dokončil, a proto až ve spojení s jeho osobou hrad vstoupil do písemných pramenů.³⁰ Možnost posunu měšťanské výstavby hradu

Okoře již do první čtvrtiny 14. století má širší historický význam.

Velká věž hradu Okoře a současná praxe výzkumu historických staveb

Jak jsme již uvedli, považujeme tento příspěvek za příležitost nejen k prezentaci nových zjištění o vývoji jedné významné památky, ale také

■ Poznámky

28 Srov. Záruba (pozn. 13), s. 228. Z literatury k hradním kaplím uvedme zejm. Ulrich Stevens, *Burkapellen. Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter*, Darmstadt 2003.

29 K Rokycanským Pavel Zahradník, *Rokycanští a jejich příchod na Okoř. Archivní průzkum*, 2003, rkp. uloženo v NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze. – Martin Musílek, *Venkovské majetky pražských měšťanů ve 14. a 15. století*, in: Jan Klápště – Tomáš Klír – Ivo Štefan (edd.), *Krajina středověké Prahy*, Praha 2024, s. 604–652.

30 Musílek (pozn. 29).

22

k připomenutí některých chronických problémů současného výzkumu kulturního dědictví. Z nich zde uvádíme ty nejdůležitější.

- Chceme-li se zabývat okořskou věží, narazíme vzápětí na absenci kvalitní dokumentace, citelnou zejména u sestavy raně gotických oken v jejím přízemí. Nejde ale o žádnou výjimku, možnost studia kamenických děl nejen tohoto druhu je podobně omezená či složitá u předlouhé řady dalších památek. Připomínáme si zde vleklý problém neschopnosti zainteresovaných oborů a institucí soustavně pořizovat a zveřejňovat soupis památek s adekvátní měřickou a další dokumentací. Každý badatel tak – jen s mírnou nadsázkou – začíná „od začátku“. Nemáme organizaci podobnou Státnímu fotoměřickému ústavu (1919–1953), která by systematicky a na základě kvalifikované kladených požadavků dokumentovala historické stavby a zároveň působila metodicky. Chybí však i jasná deklarace závažnosti věci a představ, jak dnešní stav napravit, třeba za využívání grantových prostředků.
- Okořskou výjimkou není ani zveřejnění stavební chronologie údajně zjištěné archeologickým výzkumem, aniž by však bylo vysvětleno, o co se datování opírá, resp. byl uveden odkaz na literaturu, kde najdeme příslušnou dokumentaci a zdůvodnění. Náležitosti věrohodné prezentace závěrů archeologických výzkumů v rámci výzkumu stavebních památek nejsou dodnes jednoznačně definovány. Přitom je třeba zdůraznit, že závěry archeologických výzkumů nelze v terénu zpětně posoudit, jak to bývá u nadzemních částí staveb.

- Podobné úskalí skrývá práce s dalšími, dosud náležitě nepublikovanými výzkumnými elaboráty. Tvzení, že dendrochronologickým průzkumem byly datovány dřevěné překlady jednoho okna v 2. patře velké věže,³¹ je nepřesné. Ve skutečnosti byly takto spolehlivě datovány překlady dvou okének, konkrétně východního a jihovýchodního, což je z hlediska spolehlivosti datování stavby podstatné. Veřejná databáze je orientační a neobsahuje všechny důležité informace znaleckého posudku.³² Je třeba využívat samotné znalecké posudky a při zveřejnění respektovat podíl průzkumníka stavby, který vyhotovení posudku inicioval v kontextu své badatelské práce.³³
- Donedávna bývaly elaboráty stavebněhistorických a dalších průzkumů chudé na obrazovou dokumentaci, jak měřickou, tak fotografickou. Zásadním důvodem byla technická omezení. Řada náleзовých situací, zmíněných při výše uvedených průzkumech okořské kaple, byla slovně popsána, ale dokumentace chybí. Tím je vypovídací hodnota náleзовých situací podstatně snížena, zvláště když samotný autor dává najevo nejistotu při interpretaci. V kapli hradu Okoře se to týká zejména údajných pozůstatků severozápadní a jihozápadní zdi osmistěnu, ale také řady detailů jednotlivých oken. Obrazová dokumentace je velmi důležitá, vzhledem k rozvoji a zmnožování jejích metod však zároveň zvyšuje nároky na autory průzkumu a prodlužuje čas potřebný k realizaci a zpracování. To se poté týká také publikování. Neprůkaznost jednotlivých tvrzení mívá za následek řetězení chyb a tradování omylů, jak je tomu s údajným osmistěnem kaple a jeho vznikem ještě před výstavbou velké věže.

Obr. 22. Zed, která obloukovitě probíhá ve východním sousedství velké věže, pohled od jihovýchodu (srov. obr. 20 upravo). Foto: Vladislav Razím, 2002.

- Slabinou bývá koordinace mezi průzkumy a opravami staveb. Opravy pak mohou proběhnout, aniž by byl využit poznávací potenciál dané stavby či její části, v horším případě dojde k nevratnému zániku náleзовých situací. Na okořské věži to reprezentuje rozsáhlá sanace věže z přelomu 70. a 80. let a restaurování oken kaple v první dekádě 21. století. Při první z akcí byla celá věž obklopena lešením, ale žádný záznam o případných zjištěních se v archívech nedochoval.³⁴ Přitom zdívo vykazovalo podle starých fotografických snímků různé stopy vývoje a také značné množství pozůstatků dřevěných stropních konstrukcí, které byly odstraněny a zřejmě také vyhozeny; dendrochronologické datování se tehdy ještě neuplatňovalo. Zjevně zanikly také stopy různých otvorů, včetně okenních. Restaurátorský záměr a následná restaurátorská zpráva se věnují pouze technologickým otázkám zajištění a neodkazují na žádný průzkum, který by se zabýval vývojem památky. Fotografickou dokumentaci neprovázejí podrobnější popisky.

I když se některé postupy v praxi posledních desetiletí částečně zlepšují, je zkoumání nemovitých památek dlouhodobě zatíženo zejména výše připomenutými problémy, jejichž odstraňování by mělo patřit k hlavním cílům oboru památkové péče.

Recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (VO 5. Nemovitě památky).

PhDr. Vladislav RAZÍM
NPÚ, ÚOP středních Čech
razim.vladislav@npu.cz

■ Poznámky

31 Záruba (pozn. 13), s. 228.

32 Kyncl (pozn. 23).

33 Ve znaleckém posudku se uvádí, kdo vzorky odebral, potažmo při průzkumu identifikoval, a objednal analýzu. O podílu průzkumníka není sporu.

34 K dispozici je z té doby *Zaměření stávajícího stavu, Okoř – statické zabezpečení zříceniny*, Interprojekt, projektově inženýrská organizace, Brno červen 1974, rkp. uložen v archivu NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze. – K restaurování oken Fiala–Hron, *Restaurátorský záměr* (pozn. 14). – lidem, *Restaurátorská zpráva* (pozn. 14).